

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การจักสานเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่สำคัญอย่างหนึ่งของประเทศไทยซึ่งมีการสืบทอดต่อกันมาช้านานและกลายเป็นสัญลักษณ์ประจำชาติ และเป็นวัฒนธรรมที่ล้ำค่าแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาและความสามารถของคนไทยในการนำวัสดุตามธรรมชาติที่มีอยู่ใกล้ตัวมาประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้สอยชนิดต่างๆ มาตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งถึงปัจจุบันซึ่งได้มีการพัฒนาปรับปรุงขึ้นจนเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายโดยเฉพาะในหมู่ชาวต่างประเทศ ในอดีตคนไทยประดิษฐ์เครื่องจักสานขึ้นเพียงเพื่อใช้สอยภายในครัวเรือนหรือแลกเปลี่ยนกันในหมู่บ้านท้องถิ่น แต่ต่อมาได้มีการประดิษฐ์ขึ้นสำหรับค้าขายโดยนำบรรทุกเรือเร่ขายไปที่ต่างๆ ทำให้เครื่องจักสานเป็นที่รู้จักทั่วไปอย่างกว้างขวาง การสานปลาตะเพียนใบลานเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทหนึ่งที่มีมานานเป็นที่ขึ้นชื่อของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา แต่เดิมมีการสานปลาตะเพียนไว้เพื่อให้ลูกหลานเล่นบางบ้านจะแขวนไว้เหนือเปลเด็กหรือคูเพื่อความเพลิดเพลิน แต่ปัจจุบันกลับกลายเป็นสินค้าส่งออกชนิดหนึ่งที่รายได้ดีมาก ชาวต่างชาติให้ความสนใจเนื่องจากเป็นสินค้าที่ทำจากมืออีกทั้งยังมีสีสันและลวดลายที่สวยงาม ซึ่งแฝงไว้ด้วยเรื่องราวของชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณีวัฒนธรรมประจำชาติเป็นผลงานที่มีคุณค่าสูงสุดประกอบกับราคาที่ค่อนข้างเหมาะสมเหมาะสำหรับนำไปแขวนประดับตกแต่งบ้านเรือนเพื่อเพิ่มความงดงามให้กับบ้าน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, 2525, น. 4-6)

ปลาตะเพียนสาน เป็นงานประดิษฐ์ที่เกิดจากภูมิปัญญาของคนไทย เดิมมักใช้ใบลานมาทำเป็นเส้นแผ่นยาวๆ บางๆ มาตากแดด 2-3 นาที แล้วมาสานเป็นรูปปลาตะเพียน เนื่องจากใบลานมีโครงสร้างที่แข็งแรง แล้วลงสีให้สวยงาม จากนั้นก็นำมาประกอบเป็นโมบาย สมัยก่อนคนไทยมีอาชีพทำกันเป็นส่วนใหญ่ ในยุคทองก็จะมีปลาตะเพียนเป็นจำนวนมาก ปลาตะเพียนสานจึงเป็นสัญลักษณ์แห่ง ความอุดม สมบูรณ์ เนื่องจากช่วงที่ ปลาโตเต็มที่นั้น เป็นช่วงเดียวกับช่วงเวลาที่ ข้าวตกรวง นอกจากนี้ผู้ใหญ่มักจะแขวน ปลาตะเพียนสาน ไว้เหนือเปลเด็ก เพื่อเป็นการอวยพร ให้เด็กสุขภาพแข็งแรงอีกด้วย ปลาตะเพียนสาน มี 2 ชนิด คือ ชนิดลวดลายและตกแต่งสวยงาม ซึ่งประดิษฐ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และอีกชนิดหนึ่งเป็นเพียงสีใบลานตามธรรมชาติ

ปลาตะเพียนใบลานซึ่งเป็นหนึ่งในหลากหลายผลผลิตที่บ่งบอกถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านการหัตถกรรมพื้นบ้านที่สำคัญของชาวบ้านในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ถือได้ว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมประจำถิ่นที่สืบทอดงานฝีมือเชิงช่างกันมายาวนานหลายร้อยปี (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2550, น. 32) ต่อมาหัตถกรรมนี้ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของภาคอุตสาหกรรมในเขตพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาด้วยเช่นเดียวกันไม่ต่างไปจากงานฝีมือภูมิปัญญาชาวบ้านในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอีกหลายอย่างที่ต่างก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมและเศรษฐกิจในช่วงเวลาหลายปีที่ผ่านมา

งานจักสานเป็นงานหัตถกรรมที่ชาวบ้านทำเพื่อใช้ในครัวเรือนมาแต่โบราณ แม้ในปัจจุบันงานจักสานหรือเครื่องจักสานจะมีอยู่น้อย แต่ก็ยังคงมีอยู่ทั่วไป ทุกภาคในประเทศ นอกเหนือจากประโยชน์ใช้สอยแล้ว งานจักสานยังสะท้อน วัฒนธรรม สะท้อนความคิดสร้างสรรค์ และภูมิปัญญาของชาวบ้านได้อีกด้วย (บุญเลิศ มรกต, 2545, น. 56-58) ในขณะที่สภาพสังคมเศรษฐกิจปัจจุบันที่เปลี่ยนไปจากเดิม การไปมาหาสู่กันระหว่างเมืองกับชนบทติดต่อกันได้สะดวก รวมถึงความเจริญก้าวหน้าทางกระแสวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมเดิมทำให้สภาพความเป็นอยู่ การดำรงชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีผลกระทบทำให้งานจักสานหรืออาชีพจักสานลดน้อยลงไปเรื่อยๆ ทางคณะกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลหันสัง อำเภอบางปะหัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จึงได้คัดเลือกงานจักสานให้เป็นอีกหนึ่งโครงการหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล เพื่อให้ชุมชนสามารถประกอบอาชีพจักสานทำให้สร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชนตลอด จนถึงเพื่อการส่งเสริมความรู้ด้านงานจักสานแก่ชุมชนและผู้สนใจในอาชีพ ได้สืบทอดงาน จักสานให้คงอยู่ต่อไป

การสานปลาตะเพียนใบลานเป็นอาชีพเก่าแก่ที่ทำสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษนานกว่า 200 ปี (ศูนย์วัฒนธรรม สถานเอกอัครราชทูตสาธารณรัฐอิสลามแห่งอิหร่าน, 2003, น. 305-309) โดย ชาวไทยมุสลิมซึ่งล่องเรือขายเครื่องเทศอยู่ตามแม่น้ำเจ้าพระยาและอาศัยอยู่ในเรือเป็นผู้ประดิษฐ์ปลาตะเพียนสานด้วยใบลานขึ้นเป็นครั้งแรก แรงบันดาลใจอาจจะมาจากความรู้สึกผูกพันอยู่กับท้องน้ำ สิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัว และความคุ้นเคยกับรูปร่างหน้าตาของปลาตะเพียนเป็นอย่างดี โดยใช้วัสดุจากท้องถิ่น เช่น ใบมะพร้าว ใบลาน ใบตาล ปลาตะเพียนใบลานเป็นงานหัตถศิลป์ฝีมือชาวมุสลิมอาศัยอยู่ในท้องที่ท่าवासกรี บ้านหัวแหลมที่อยู่คู่อยุธยาเป็นเวลากว่าร้อยปีจนถึงวันนี้ ก็ยังนับได้ว่าจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นแหล่งผลิตปลาตะเพียนใบลานใหญ่ที่สุดในประเทศ ในปัจจุบัน ปลาตะเพียนใบลานมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปหลายลักษณะ ซึ่งแหล่งผลิตปลาตะเพียนใบลานที่สำคัญนั้น อยู่ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยกลุ่มชาวไทยมุสลิม แถบชุมชนหัวแหลมตำบลท่าवासกรี ผู้คนที่ชุมชนนี้ประกอบอาชีพสานปลาตะเพียนใบลาน

สืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษนานกว่า 100 ปี มาตั้งแต่ครั้งยังอาศัยอยู่ในเรือสินค้าแร่ หรือเรือนแพริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชาวมุสลิมมาค้าขายและตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย แม้ว่าปัจจุบันได้อพยพขึ้นมาสร้างบ้านเรือนอยู่บนบกแล้ว แต่ก็ยังยึดอาชีพการสานปลาตะเพียนโบราณเป็นอาชีพหลัก หรืออาชีพเสริมกันเรื่อยมา

ท่าวาสกรีเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอพระนครศรีอยุธยา พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา นับเนื่องแต่อดีต ชาวไทยมุสลิมที่มีอาชีพล่องเรือขายสินค้าได้เข้ามาอยู่อาศัยในท้องถิ่นนี้ พวกเขาต้องค้าขายขึ้นล่องโดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางเดินเรือ ใช้ชีวิตในเรือเป็นแรมเดือน และมีหลายคราวที่ต้องอยู่บนเรือหลายเดือน กว่าที่จะลำเลียงสินค้าขึ้นล่องจากแห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่งด้วยชีวิตที่อยู่กับน้ำ ยามว่างจึงคิดหาทำงานหัตถกรรมขึ้น ในที่สุดก็มาลงเอยที่ปลาซึ่งสานขึ้น และยังคงสืบสานมาจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากงานช่างสานปลาตะเพียนฝีมือประณีตของกลุ่มช่างสานปลาตะเพียนโบราณ หมู่ 4 ตำบลท่าวาสกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่ยังคงยึดในวิชาชีพช่างของตนอย่างเหนียวแน่น ปลาตะเพียนโบราณ งานฝีมือของชาวมุสลิมแถบชุมชนบ้านหัวแหลม ตำบลท่าวาสกรี อำเภอพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสืบทอดกันมาร้อยปีแล้ว ปัจจุบันกลายเป็นของที่ระลึกขึ้นชื่อของอยุธยา และยังมีการทำกันเป็นสินค้า OTOP ของชาวบ้านกลุ่มท่าวาสกรี จังหวัดอยุธยา อีกด้วย ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้ชาวบ้าน และยังเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของคนไทยไว้

กลุ่มสานปลาตะเพียนจากโบราณ ได้จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2534 โดยกาสนับสนุนของสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งนับวันจะสูญหายไป และเป็นการส่งเสริมอาชีพให้กับประชาชนในหมู่บ้าน เนื่องจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นแหล่งท่องเที่ยวของประชาชนทั่วไป ปลาตะเพียนโบราณจึงเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งสำหรับผู้มาเยือนที่จะซื้อกลับไปเป็นของฝากหรือเป็นของที่ระลึก เนื่องจากราคาไม่แพงมากนักและมีหลากหลายชนิดให้เลือก ทำให้ปลาตะเพียนโบราณเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปการสานปลาตะเพียนโบราณ ของตำบลภูเขาทองและปัจจุบันได้ขึ้นทะเบียนเป็นสินค้า “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” และได้รับรางวัลดีเด่นจากการประกวดสินค้า หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ คนไทยสมัยก่อนมีความเชื่อว่าปลาตะเพียนเป็นสิริมงคล ทำให้เงินทองไหลมาเทมา จึงนิยมนำมาแขวนห้อยตามประตูทางเข้าบ้าน นอกจากนั้นยังเชื่อว่าเด็กที่เลี้ยงด้วยปลาตะเพียนจะเป็นเด็กที่มีความขยันหมั่นเพียร อาชีพสานปลาตะเพียนโบราณจึงเกิดขึ้นและสืบทอดต่อกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน จนกระทั่งผสมผสานกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวไทย กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประจำชาติดังเช่นที่เห็นอยู่ในทุกวันนี้

ปลาตะเพียนโบราณได้รับการออกแบบปรับปรุงใหม่ให้สวยงามกว่าเดิมมากโดยปลาตะเพียนหนึ่งพวงประกอบด้วยส่วนที่สำคัญ มี 6 ส่วน ได้แก่ กระโجم กระทงเกลื้อ ปักเป้า ใบโพธิ์และลูกปลา ส่วนสำคัญเหล่านี้มีใช้สีของโบราณตามธรรมชาติและใช้สีต่างๆ มาทาทับลงไป รวมทั้งมีการเขียนลวดลายลงบนตัวปลาเพื่อเพิ่มความสวยงาม แต่ถ้าใช้สีตามธรรมชาติจะต้องพิถีพิถัน ในการคัดเลือกโบราณที่มีผิวค่อนข้างขาวเรียบ เนียน ไม่มีรอยตำหนิมาสาน และปลาตะเพียนตัวเล็กๆ มักมีผู้นิยมนำไปผลิตเป็นของชำร่วยในงานมงคลต่างๆ ด้วย

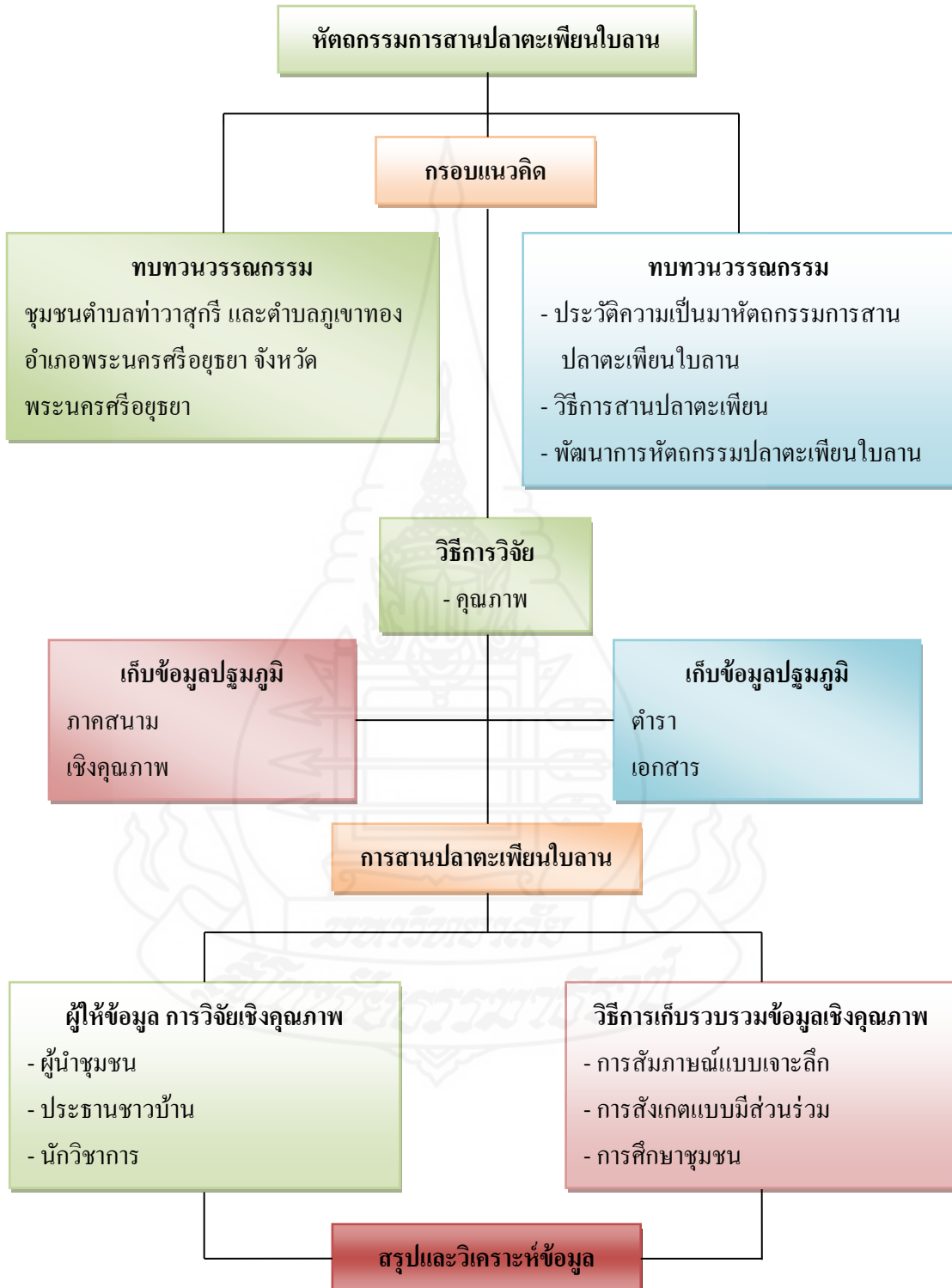
ปัจจุบันหัตถกรรมการสานปลาตะเพียนด้วยโบราณมีการเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะความนิยมในหมู่คนไทย ส่วนใหญ่จะได้รับความนิยมในหมู่ชาวต่างประเทศที่ซื้อไปเป็นของที่ระลึกทำให้ธุรกิจและอาชีพนี้ต้องพึ่งพิงนักท่องเที่ยว และนับวันอาชีพนี้จะค่อยๆ หดหายไปเพราะการประกอบธุรกิจไม่ค่อยราบรื่นเนื่องจากภาวะทางเศรษฐกิจถดถอย ประกอบกับความนิยมนี้น้อยลงด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาในฐานะคนในท้องถิ่นจึงมีความสนใจที่จะศึกษาพัฒนาการหัตถกรรมการสานโบราณ “ปลาตะเพียน” เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหัตถกรรมพื้นบ้านการสานปลาตะเพียนโบราณ ปัญหาและพัฒนาอาชีพนี้ต่อไป

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

การวิจัยเรื่องหัตถกรรมการสานโบราณปลาตะเพียน ตำบลท่าเสาสุกรีและตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยามีวัตถุประสงค์ดังนี้

- 2.1 เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหัตถกรรมพื้นบ้านการสานปลาตะเพียนโบราณ
- 2.2 เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคของการประกอบอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านการสานปลาตะเพียนโบราณ
- 2.3 เพื่อศึกษาหาแนวทางการแก้ไขปัญหาอุปสรรคและการพัฒนาอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านการสานปลาตะเพียนโบราณ

3. กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

4. สมมติฐานการวิจัย

4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

4.1.1 ศึกษาประวัติความเป็นมาของหัตถกรรมการสานปลาตะเพียนโบราณของชาวบ้าน ตำบลท่าวาสกรีและตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

4.1.2 ศึกษาปัญหาอุปสรรคของการประกอบอาชีพหัตถกรรมการสานปลาตะเพียนโบราณ ของชาวบ้าน ตำบลท่าวาสกรีและตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

4.1.3 ศึกษาแนวทางการแก้ไขปัญหาอุปสรรคและการพัฒนาอาชีพหัตถกรรมการสานปลาตะเพียนโบราณของชาวบ้านตำบลวาสกรีและตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

4.2 ขอบเขตด้านเวลา

การศึกษานี้อยู่ในช่วง เดือน มกราคม 2557 - มกราคม 2558

4.3 ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย

4.3.1 ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย พื้นที่ศึกษาดำบลท่าวาสกรี 24 คน ประกอบด้วย ผู้รู้ ผู้นำชาวบ้านจำนวน 7 คน นักวิชาการจำนวน 2 คน ผู้ประกอบการจำนวน 5 คน นักท่องเที่ยวจำนวน 10 คน

4.3.2 ขอบเขตด้านกลุ่มเป้าหมาย พื้นที่ศึกษาดำบลภูเขาทอง 21 คน ประกอบด้วย ผู้รู้ ผู้นำชาวบ้านจำนวน 4 คน นักวิชาการจำนวน 2 คน ผู้ประกอบการจำนวน 3 คน พนักงานเทศบาล กองสวัสดิการสังคม จำนวน 2 คน และนักท่องเที่ยวจำนวน 10 คนรวมทั้งสิ้น 45 คน

4.4 ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ศึกษาดำบลท่าวาสกรี และ พื้นที่ศึกษาดำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

5. นิยามศัพท์เฉพาะ

5.1 หัตถกรรม หมายถึง งานช่างที่ทำด้วยมือโดยถือประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก

5.2 โบราณ หมายถึง โบราณวัตถุที่นำมาใช้สำหรับงานหนังสือโบราณ

5.3 การสาน หมายถึง อาการที่ใช้เส้นกกทำด้วยไม้ไผ่หวาย กกโบราณ เป็นต้นขัดกันให้เป็นผืน เช่น เสื่อ หรือทำขึ้นเป็นวัตถุมีรูปร่างต่างๆ เช่น กระบุง กระจาด

5.4 ไบโพธิ์ หมายถึง ส่วนของโบราณแบบๆ ตักรูปร่างคล้ายไบโพธิ์จริง มีน้ำหนักเบา และพลั่ว

5.5 พัฒนาการ หมายถึง การทำความเจริญ การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี

5.6 กระโจม หมายถึง ส่วนประกอบของปลาทะเพียน อยู่ตอนบนสุด มีจำนวนเพียง 1 ชิ้นเท่านั้น กระโจมมีไว้เพื่อแสดงจุดเริ่มต้นของพวกปลาทะเพียนสาน เพิ่มความสวยงามและความสมดุลของโมบาย

5.7 แม่ปลา หมายถึง การสานเป็นแม่ปลาทะเพียน เป็นจุดเด่นและสำคัญที่สุด

5.8 ลูกปลา หมายถึง รูปร่างของลูกปลาคู่คล้ายกับแม่ปลา แต่มีขนาดเล็กกว่าประมาณ 3-4 เท่า

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 เพื่อเป็นข้อมูลให้กับผู้ที่สนใจที่จะทำการศึกษาเกี่ยวกับความเป็นมาของหัตถกรรมพื้นบ้านการสานปลาทะเพียนโบราณของชาวบ้าน ตำบลท่าวาสกรีและตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

6.2 เพื่อเป็นข้อมูลผู้ที่เกี่ยวข้องนำไปใช้แก้ปัญหาในการปฏิบัติงานในส่วนที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรคของการประกอบอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านการสานปลาทะเพียนโบราณ

6.3 เพื่อเป็นข้อมูลแนวทางการแก้ไขปัญหาอุปสรรคและการพัฒนาอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านการสานปลาทะเพียนโบราณ